

Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista Verbo (1946-1956)

[Joan Fuster's Pseudonyms and Anonyms in *Verbo* (1946-1956)]

MIREIA FERRANDO SIMON

Universitat de València

Mireia.Ferrando@uv.es

RESUM: Els inicis literaris de Joan Fuster estan estretament lligats a la revista literària *Verbo*, que fundà i dirigí juntament amb José Albi. Fuster hi escrigué, sota signatures diferents, des de poemes fins a petits assajos al voltant de temes literaris i culturals, a banda de nombroses ressenyes de llibres i revistes. A partir d'una revisió de tot aquest material, en aquest article aprofundim i aportem noves dades al voltant de la relació de Fuster amb la revista. En concret, pel seu interès, ens centrem en els articles signats amb pseudònims, que mirem d'ordenar, i en els que apareixen anònims.

PARAULES CLAU: Joan Fuster, *Verbo*, pseudònims, anònims, literatura catalana contemporània

ABSTRACT: Joan Fuster's literary beginnings are closely linked to *Verbo*, the magazine that he founded in 1946 and directed together with José Albi. Fuster wrote, under different signatures, poems and brief essays on literary and cultural issues, apart from many books and magazines reviews. Departing from all this material, the aim of this paper is to provide new data about Fuster's relationship with *Verbo*. In particular, focus is given to the articles signed with pseudonyms and to those that appear anonymous.

KEYWORDS: Joan Fuster, *Verbo*, Pseudonyms, Anonyms, Contemporary Catalan Literature

Recepció: 23/04/2018. Acceptació: 28/05/2018. Publicació: 16/11/2018

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA / 11 (2018) p. 269-288 / ISSN 0556-705X DOI 10.28939/RVF.V212.47

1. Objectius

Verbo és la revista literària que Joan Fuster va fundar, juntament amb José Albi, l'any 1946, quan encara era un jove estudiant de dret a la Universitat de València. La participació activa de Fuster en la revista, ni que siga amb algun text esporàdic, acabarà deu anys després, l'any 1956. A més d'iniciàtic, aquest fou un decenni prolífic per a l'assagista de Sueca. Inicialment, l'any 1947, Carles Salvador es preguntava en un article a *Las Provincias* si un tal Joan Fuster, que havia signat uns pocs poemes i una revisió crítica de la poesia valenciana en l'*Almanaque* d'aquest mateix diari, no era en realitat el pseudònim d'algun escriptor ja consagrat.¹ Ben poc tardà l'autor de l'article a descobrir que aquell Joan Fuster que l'havia enlluernat no era cap signatura críptica, sinó un jove amb unes inquietuds literàries ben despertes i dotat d'una intel·ligència extraordinària. Quan Carles Salvador i Fuster es van conèixer personalment, poc després d'aquest episodi, feia només un any que el jove de Sueca havia vist publicat el primer número de *Verbo*. Passats aquests deu anys, a Fuster ja ningú no el confonia amb cap pseudònim. A més d'escriure en *Verbo* tot tipus de textos, havia publicat els poemaris *Sobre Narcís* (1948), *Ales o mans* (1949), *Va morir tan bella* (1951), *Terra en la boca* (1953) i *Escrit per al silenci* (1954); havia curat l'*Antologia del surrealismo español* (1952) i l'*Antologia de la poesia valenciana 1900-1950* (1956) i s'havia iniciat en el camp dels estudis literaris i d'història cultural amb un panorama crític sobre *La poesia catalana* (1956). A més, escrivia articles periodístics per a diverses capçaleres i preparava, durant aquest període, els fonaments de la seua obra assagística. L'any 1955 publicava *El descrèdit de la realitat* i, l'any següent, *Les originalitats*, corregit el 1952 (Iborra 2012:40).

Vist amb perspectiva, el projecte de *Verbo* és, sens dubte, un dels més interessants de l'etapa de formació literària de Fuster. La revista li permet entrar en

1 Ho sospitava «dada la perfección formal [...] y de la calidad de sus imágenes y originalidad de temas» i adduïa, a més, que «sus vacilaciones lingüísticas parecen voluntarias como si el poeta quisiera encubrir su personalidad —posiblemente ya destacada en disciplinas filológicas— sin advertir que así la adquiere mayor», o intuïa que «parece, por el lenguaje, un valenciano enteradísimo, estudioso y con ideas propias sobre el uso de ciertas formas verbales» (Salvador 1947).

contacte amb els engranatges del món literari. Amb aquesta, comença a familiaritzar-se amb els ritmes interns de la publicació periòdica, que tan important serà en la seua trajectòria, i a establir contactes, en tant que codirector de la revista, amb personalitats de les lletres catalanes i hispanoamericanes. I, més encara, *Verbo* esdevé també l'espai de les primeres provatures literàries, aquelles que ja perfilen l'assagista brillant i infatigable que fou. Però, tot i que s'hi entreveu el creixement de l'escriptor, aquesta és una de les seues empreses més desconegudes o, si més no, menys estudiades. Segurament no hi ha ajudat el tiratge modest de la revista i la dificultat, encara avui, de poder consultar-la, així com també la impossibilitat d'identificar amb certesa la totalitat del corpus d'articles que hi escrigué, conseqüència de la sospita que alguns d'aquests —o molts— podrien haver estat signats sota pseudònim o, fins i tot, haver aparegut anònims.

Ara, gràcies a una recerca duta a terme en l'arxiu de l'Espai Joan Fuster, a Sueca, hem pogut localitzar unes fitxes bibliogràfiques autògrafes que revelen dades ben interessants al voltant del paper que Fuster exercí en *Verbo*.² En concret, confirmen els indicis sobre el seu poligrafisme en aquesta capçalera. La troballa ens ha induït a sotmetre la revista a un buidatge exhaustiu, com a punt de partida per a examinar i classificar la totalitat dels textos fusterians que hi apareixen, contrastant-ho sempre amb les dades que aporten les fitxes. Tot aquest treball ens ha permés calibrar, amb un fonament sòlid, la rellevància de *Verbo* per a la formació de l'assagista. En concret, l'objectiu d'aquest article és inventariar tots els pseudònims consignats en les fitxes, amb la intenció d'actualitzar alguns coneixements sobre aquesta etapa primerenca de Fuster. A més, mirarem d'esbrinar si, darrere de les seues tries, s'amaga una possible intencionalitat o si poden respondre a uns condicionaments circumstancials. Tanmateix, aquest últim és un aspecte que requereix més exhaustivitat de la que ací podem prestar-li, i sobre el qual, per tant, caldrà aprofundir en una altra ocasió.

2 Aquest treball s'ha desenvolupat en el marc del projecte UV-Càtedra Joan Fuster CPI-16-333. Vull deixar constància del meu agraïment a Ferran Carbó, director de la Càtedra Joan Fuster, a Salvador Ortells Miralles, director de l'Espai Joan Fuster, i a Francesc Pérez i Moragón, assessor extraordinari de l'Espai Joan Fuster, pel suport sempre amable i l'atenció permanentment generosa durant els mesos de recerca.

2. La trajectòria de la revista *Verbo*

Escrita en castellà i amb una atenció preferent per les lletres espanyoles, *Verbo* constituí un notable esforç d'actualització literària enmig de l'esquifit panorama cultural de la postguerra. Les seues pàgines s'allunyaven de certs valors clàssics i de les consignes estètiques oficials que marcaven el cànon literari espanyol dels anys cinquanta. Per a Josep Ballester (1992: 141), la revista, tot i que no era estrictament de poesia, «tingué una certa importància en la reacció anticlassicista i antiretoricista de l'anomenat garcilacisme». El projecte, a més, naixia amb l'esperit d'esquivar l'aïllament cultural derivat de l'autarquia franquista i amb l'ambició de conèixer —i donar a conèixer— les tendències i avantguardes europees del moment, ja foren el surrealisme, el realisme o l'existencialisme. Però, sobretot, *Verbo* crida l'atenció perquè s'esforçava, en la mesura del possible, a evitar la censura i a introduir d'alguna manera notícies o informacions sobre literatura i cultura catalanes. No és difícil intuir que això últim fora obra i mèrit particular de Fuster i, de fet, ens ho confirma ell mateix en una carta a Vicenç Riera Llorca, del 4 d'agost de 1951:

T'he enviat un número de la revista «Verbo». La publica a Alacant un íntim amic meu. És una revista íntegrament espanyola, però jo procure a cada número incloure alguna cosa nostra: poemes d'amics valencians en valencià o algun article, en castellà (inevitable), sobre temes literaris catalans. (Ferrer i Pujadas 1993: 129)

Resulta encara més transparent aquesta atribució a Fuster de l'«estratègia» procatalana de *Verbo* (Ribes Llopis 2005) si tenim present que Albi, per dir-ho com el mateix Fuster expressa en una carta a Manuel Sanchis Guarner, «de simpatia per les nostres coses, ben poca» (Ferrando 2000: 169).³ Fou llavors, en aquests anys quaranta, quan Fuster descobrí, segons les seues matei-

3 Salvador Ortells Miralles (2018) ha demostrat, contrastant la correspondència entre Fuster i Albi, com aquest últim censurà Fuster per raons de llengua i l'obligà a autotraduir-se al castellà poemes escrits originàriament en català perquè foren publicats en *Verbo*.

xes paraules, el «drama de l'idioma», d'un «idioma postergat i fotut» (Iborra 2012: 34). De fet, «*Verbo* prova com Fuster procura estratègies per esmentar noms, cridar l'atenció sobre aspectes o tractar obertament temes de cultura i literatura catalanes quan, del que escriu, és de lletres castellanes» (Ribera Llopis 2005: 129). Així, en *Verbo*, al costat de les signatures de Blas de Otero, Gabriel Celaya, Pedro Salinas, Dámaso Alonso o Juan Ramon Jiménez; al costat de traduccions de Rainer Maria Rilke, Paul Claudel, Giuseppe Ungaretti o Katherine Mansfield; al costat de textos inèdits de Gerardo Diego o d'una entrevista a Vicente Aleixandre, Fuster fa lloc a Xavier Casp, Carles Salvador, Jaume Bru i Vidal o Josep Iborra, i escriu sobre Eugeni d'Ors, Pere Quart, Josep M. López Picó, Blai Bonet, Joan Valls o Ernest Martínez Ferrando, entre d'altres. Com apunta Pau Viciano (1997: 262), *Verbo* també volia tenir ben poc a veure amb «l'estantissa tradició jocfloralesca».

S'ha dit, i no sense raó, que Fuster era «l'home orquestra de la revista» (Ortells Miralles 2017: 210). En una altra carta a Riera Llorca, de 1952, Fuster escriu que ha de dedicar-se «a preparar algunes cosetes per a *Verbo* (que si no les faig jo no les farà ningú)» (Ferrer i Pujadas 1993: 190). També, en un *curriculum vitae* adreçat a la Fundación Juan March —Francesc Pérez i Moragón (2006: 17) en situa la redacció al voltant de 1959—, Fuster (2006: 19) revela que les pàgines dels primers exemplars de la revista:

contenien gairebé exclusivament textos d'Albi i meus, més o menys recolzats en pseudònims. No podia ser d'una altra manera: ni el meu amic ni jo coneixíem ningú —vull dir, ningú que es dediqués a les lletres— a qui demanar col·laboració. El defecte es va solucionar de seguida: a Alacant, Albi va fer relacions amb un parell d'escriptors locals, simultàniament devots de Gabriel Miró i de Miguel Hernández, i la nostra revista es va poder ampliar amb un indubtable benefici. [...] Si fullege la col·lecció de la revista i pense en les condicions en què la vam fer, no deixe de sentir una certa satisfacció. Dins de la seua humilitat i del seu inevitable regust provincià, tenia un to i una ambició molt apreciables. En molts números, la meua ploma s'esforçà per omplir pàgines i pàgines de crítica i d'assaig.

Aquestes revelacions poden explicar la prevenció amb què en molts casos s'ha abordat l'estudi d'aspectes de la relació entre Fuster i *Verbo*. Josep Iborra (2012: 71), sobre el paper del suecà en la revista, advertia que:

En *Verbo* col·laborà d'una manera tan intensa que, sovint, la part més substancial, en prosa, dels seus números l'escrivia Fuster. Amb totes les variants possibles del seu nom i cognoms, amb inicials o sense, hi va publicar molts treballs —ressenyes de llibres, cròniques culturals, notes, etc.— que revelen ja la seua personalitat.

També, Jaume Pérez Montaner (1992: 277) ha reconegut aquest condicionant:

L'activitat de Fuster en aquesta revista sembla sovint irresistible i frenètica: direcció o codirecció, ressenyes, articles de fons, articles literaris o culturals, notes i notícies, correspondència amb altres publicacions, etc. De fet, són nombrosos els números que foren preparats i escrits gairebé exclusivament per Fuster amb diversos pseudònims o amb les seues inicials.

Amb tot, la generosa posteritat de paper que Fuster ens llegà, en aquest cas en forma de fitxes bibliogràfiques, ens obre una vegada més noves possibilitats d'estudi.

3. Pseudònims i anònims de Fuster: una sistematització possible

Per a sistematitzar la presentació dels pseudònims i anònims documentats, hem optat per estructurar en dos grans blocs el corpus objecte de la nostra atenció. En el primer bloc, agrupem els poemes, les traduccions i les recensions de llibres o, el que és el mateix, abordem els pseudònims de Joan Fuster com a poeta, traductor i crític literari (això últim, en un sentit restrictiu, ja que només hi incloem les recensions de llibres). Dins del segon bloc incloem una mostra

heterogènia d'articles sobre literatura, arts plàstiques, cinema o, com el mateix Fuster els classificava, sobre temes generals i d'actualitat, que són els més pròpiament assagístics.

3.1 Fuster poeta, traductor i crític

Fuster publica més d'una desena de poemes en *Verbo* entre 1946 i 1949. El cert és que gairebé tots els signa amb el seu nom i cognom (Joan Fuster o, en el cas dels dos primers, de 1946, «Poema VIII» i «Jardín», Juan Fuster). N'hi ha, però, dues excepcions: els poemes «Noches sin alma» i «Poema del suburbio» apareixen sota el pseudònim de Jorge F. March. Aquesta signatura ja era coneguda i, de fet, José Albi (1993) l'havia revelada. A partir de contrastar la correspondència amb Albi, Ortells (2018: 94) apunta que l'ús del pseudònim podria deure's al to irreverent que transpuen alguns versos de sengles poemes.⁴

Les traduccions castellanes que acompanyen els seus poemes en català —el títol «Tres poemas» (abril-maig 1948) inclou «(Quina brisa o abril...)», «L'olivera» i «Elegia íntima», i el títol «Dos poemas» (març-abril 1949) inclou «Impressió de tardor» i «Cançó tranquil·la»— van signades amb les inicials V. T. M. En canvi, les traduccions d'articles d'altri les signa amb el seu nom i cognom, com ara el de Theodor Däubler sobre art modern («Los elementos históricos, especialmente españoles, en el arte moderno», octubre-novembre 1947) i el de Carles Cardó sobre Xavier Casp («Xavier Casp, poeta valenciano», febrer 1948). Per tant, per ser més exactes, podríem dir que V. T. M. és un pseudònim de Fuster com a autotraductor.

Verbo dedicava una atenció considerable i regular a la crítica literària. Les seccions «Señal de libros» i «Señal de revistas» incloïen textos breus, que

4 Hi ha encara un altre poema atribuïble a Fuster. Es tracta de «A Calderón», signat per Juan Félix de Sucro. Si ho és, d'atribuïble, és perquè Antoni Furió (2008) ha afirmat que Fuster s'amaga sota aquesta signatura. Podríem pensar, doncs, que en Juan Félix es troben les inicials J.F., de Joan Fuster, així com també ocorria en Jorge F. March? Podria ser Sucro una manera de localitzar-se, ja que remet al nom llatí del riu Xúquer i, segons alguns historiadors, a una hipotètica ciutat ibera que podria ser l'origen de Sueca? Si bé tot això és possible, el fet de no haver trobat cap prova documental que ens ho confirme ens impedeix que, en aquest treball, l'inclouem en la llista de pseudònims fusterians emprats en *Verbo*.

generalment no superaven la mitja pàgina, i que s'orientaven més aviat a donar notícia de diverses publicacions coetànies. De ressenyes escrites per Fuster en sengles apartats, n'hi trobem prop d'una cinquantena, amb una presència creixent a mesura que avancen els anys, fins al punt que, si bé al principi hi ha més diversitat de col·laboradors, la seua ploma acaba responsabilitzant-se, moltes vegades en solitari, de bona part d'aquestes seccions. La gran majoria de recensions les signa indistintament amb les inicials del seu nom i primer cognom, J. F., o del seu primer i segon cognom, F. O., per tal de dissimular la seua presència recurrent en els diversos números. De fet, només signa significativament com a Joan Fuster dues ressenyes que publicà l'any 1947 sobre Enric Duran i Tortajada i Josep Maria López Picó. Hem documentat, a més, les inicials N. R. (abril 1948) per a una de les quatre ressenyes que va escriure sobre obres de Gabriel Celaya, en concret sobre *Movimientos elementales* (1947). Les altres tres, posteriors, apareixen signades amb J. F. També reapareixen ara les inicials V. T. M., que acompanyen la recensió d'un llibre de Ricardo Molina (1948), un dels fundadors i directors de la revista *Cántico*. Curiosament es tracta d'un llibre que té per títol *Tres poemas*, el mateix que mesos abans havia emprat Fuster per a encapçalar les autotraduccions al castellà de tres poemes seus, i que signava, com ja hem vist, amb aquestes mateixes inicials.

Hi ha, finalment, una ressenya signada amb les inicials A. V. (*Homenaje a Cervantes*, octubre-desembre 1949) i una altra amb les inicials T. B. (*Bajo la voz amiga*, juny 1951) que ens poden fer de pont per a arribar al bloc següent, el del Fuster assagista. Així, les inicials A. V. coincideixen amb les d'un altre pseudònim enigmàtic que Fuster fa servir el mateix any, Abel Vives («Poetas del Ecuador», octubre 1949). I no només es poden relacionar per la coincidència de les inicials, sinó també perquè tots dos articles tracten d'escriptors i llibres de l'Equador. De manera semblant, podríem vincular les inicials T. B., amb què signa una ressenya a Pedro Pérez Clotet (juny 1951), amb el pseudònim T. Blanch, que ja havia emprat en quatre articles publicats entre 1948 i 1949 («Otras rutas de Don Quijote», «Novelas de Costa Rica», «América ante Papini», «Cuentos contados en Chile») i, també, en altres capçaleres com *Víspera* o l'*Almanaque de Las Provincias*. Tres d'aquests quatre articles signats com a

T. Blanch connecten de nou amb el món contemporani hispanoamericà: un tracta sobre tres novel·les que li arriben de Costa Rica, («Novelas de Costa Rica», novembre-desembre 1948), un altre sobre les relacions entre Amèrica Llatina i Europa («América ante Papini», gener-febrer 1949) i, finalment, un sobre el conte a Xile («Cuentos contados en Chile» maig-juliol 1949). Val a dir que aquests no són els únics articles o ressenyes que Fuster escriu a *Verbo* sobre els països d'ultramar. A tall de mostra, n'hi trobem sobre publicacions i poetes cubans —com ara, «Las publicaciones de la Dirección de Cultura de Cuba» (juliol-agost 1948), signat per F. Ortells, o «Diez poetas cubanos (1937-1947) (octubre-desembre 1949), signat per Joan Fuster— o sobre les relacions literàries entre Catalunya i Colòmbia, com «Cataluña desde Colombia» (agost-setembre 1950), signat per J. Fuster). La revista, que prompte arribà a ser coneguda a l'altra banda de l'Atlàntic, permeté a Fuster establir contactes amb escriptors llatinoamericans, com ara amb el poeta Cintio Vitier, i també amb els exiliats catalans a Amèrica com Francesc Sales Aguiló o Vicenç Riera Llorca.

3.2 Fuster assagista

La transició del poeta a l'assagista, però, no acaba en les recensions de llibres i revistes ni en els comentaris que s'aproximen a la notícia literària. Els articles assagístics són, sens dubte, l'aportació més quantiosa i, sobretot, més substancial de Fuster a *Verbo*, i és amb ells que comença a projectar-se com a assagista. Com afirma Ribera Llopis (2013: 37), en aquestes pàgines «assajà un discurs i una retòrica que, a la fi, reconeixeríem com a fusterians». Potser per aquest motiu signa una bona part dels articles amb el seu nom i cognom. Molts d'ells tracten ja temes del seu interès, sobre els quals continuarà reflexionant més enllà de *Verbo* i, fins i tot, ampliarà en obres com *Les originalitats* o *El descrèdit de la realitat*. Valga d'exemple la fecunda dialèctica que estableix amb Miguel de Unamuno (Ribera Llopis 2013: 44).

D'altres, apareixen signats amb les variants del seu nom J. F., J. Fuster o F. Ortells, amb què segurament tractava d'atenuar el seu afany grafòman; un afany grafòman, però, en bona part forçós, a causa de la necessitat de portar endavant la revista amb els pocs recursos humans de què disposaven els seus

fundadors i, més encara, si tenim present que Albi no treballava a un ritme tan fecund i prolífic com el de Fuster. Sense la mà obstinada de Fuster, aquella revista no hauria funcionat.

Ací ens interessa destacar aquells articles que encara no havien estat atribuïts al suecà, que són pràcticament més de la meitat. A banda dels d'Abel Vives i T. Blanch, esmentats adés, cal considerar de Fuster l'article «Balzac en entredicho» (setembre-octubre 1950), signat per J. Nicolau. No podem esbrinar les raons d'aquest pseudònim més enllà d'aventurar que potser amb ell tractava d'esquivar la censura, ja que l'article és crític amb l'Església catòlica. L'article «Papini dice que Picasso dijo» (juliol 1952), en què es fa referència al Partit Comunista Italià i al realisme socialista, hauria estat fàcilment atribuït a Fuster si no fos per una errata que transformà les inicials J. F. en J. L., tal com Fuster té anotat en la fitxa bibliogràfica corresponent: «Signat: J. L. (errata per J. F.)».

La resta, més d'una trentena d'articles, alguns molt breus i d'altres més extensos, apareixen anònims, sense signar. Pertanyen íntegrament a la secció «Posiciones y puntos de vista» i a la continuadora secció «Fichas y referencias», responsabilitat gairebé exclusiva de Fuster. Els temes són diversos, generalment circumstancials o de l'actualitat del moment, sovint tractats d'una manera provocadora i irònica, tret que ja denota una actitud ben pròpiament fusteriana. Darrere de la decisió de no signar cap d'aquests comentaris hi ha, segurament, múltiples raons. N'adduïm quatre possiblement com a més determinants. En primer lloc, l'anonimat és una un recurs que li permet diluir la seua participació en la confecció dels números successius, en la línia del no «ésser massa abassegador» (Manent 2013: 11) que va adduir Josep Carner en ser preguntat pel motiu de l'ús de 52 pseudònims diferents. En segon lloc, caldria pensar en la llibertat que li donava el fet de no comprometre el seu nom de cara a no avaluar res de manera definitiva, o a solament apuntar qüestions que té en estudi o que encara vol madurar. N'és una mostra ben clara l'article «Gaos y los ismos de Paris» (abril-maig 1948), en què reflexiona sobre la presència del surrealisme i de l'existencialisme a Europa, especialment a França, i a Espanya «por donde todavía se pasea, inquietante, la sombra grandiosa y agónica de don Miguel de Unamuno», per a acabar sentenciant que «esto no necesita de

muchas explicacions —aunque algun día ensayaremos darlas, más extensamente, sobre estas mismas páginas». ⁵ Certament, surrealisme (Balaguer 1991; Pérez Montaner 1993), existencialisme (Vall i Solaz 1997) o la figura d'Unamuno passaran a ser tres centres d'atenció importants de Fuster. En tercer lloc, caldria atribuir l'absència de signatura a la possible heterodòxia estètica, política o religiosa que traspuen moltes de les opinions abocades en el context dictatorial dels anys de la postguerra. Per exemple, en el tríptic dels tres articles del número d'octubre-desembre de 1949 («Paralelos», «Eppur» i «Los progresivos») es planteja un joc comparatista entre el comunisme i el surrealisme i s'esmenten, entre altres, noms com el de Lenin o Marx. «La moral en Francia» (agost-setembre 1950) és una crítica a la hipocresia que regeix les «razzias contra libros desafectos a la moral pública», i que es repeteixen «con una frecuencia preocupante», que Fuster publicà arran de la prohibició d'un llibre de Henry Miller a causa de les escenes sexuals que contenia. Fuster també fa servir aquest apartat per a donar notícia i expressar d'una manera molt lliure la seua opinió sobre diverses polèmiques i controvèrsies que envolten les lletres espanyoles, algunes de les quals sorgides en altres revistes com *Espadaña*, *Índice* o *La Hora*. Paga la pena citar un fragment d'una nota escrita arran de la reacció irada de la crítica espanyola per la concessió del premi Nobel a François Mauriac (febrer 1953):

¿Se trata quizá de un berrinche patriotero, por no haber sido Ortega, Baroja, Menéndez Pidal, o quien sea, el agraciado monetariamente por la Academia sueca? ¿O puede que se hayan indignado ante la recompensa de un católico que los fariseos indígenas consideran “dudoso”? Un poco de todo, al parecer.

Finalment, una quarta raó per a preservar l'anonimat també podria deure's al fet Fuster considerara poc importants algunes d'aquestes notes o que se les agafara com un *divertimento*.

5 Aquest darrer «sobre estas mismas páginas» al·ludeix, en certa manera, a l'*Antología del surrealismo español*, que edità juntament amb Albi i que aparegué en el número triple de *Verbo* (23-24-25), en febrer de 1952.

4. Conclusions

L'objectiu principal d'aquest article era donar a conèixer pseudònims que Joan Fuster emprà en *Verbo*. Al llarg de les pàgines precedents hem pogut constatar com, en el cas de la poesia, els pseudònims són una excepció, ja que d'una dotzena de poemes, només dos porten pseudònim: «Noches sin alma» (març 1946) i «Poema del suburbio» (abril-maig 1946), de Jorge F. March. En els tres poemes que apareixen en versió bilingüe català-castellà, Fuster fa servir la signatura V. T. M. per a les autotraduccions al castellà. Pel que fa a la brevíssima ressenya o notícia literària de les seccions «Señal de libros» i «Señal de revistas», hem vist com Fuster recorre a diversos pseudònims per tal d'atenuar la seua presència recurrent en la revista. En alguns números, aquestes dues seccions arriben a ser responsabilitat quasi exclusiva del de Sueca. Així, la majoria d'aquests textos se signen sota les inicials J. F. i F. O. Excepcionalment, en trobem dos, sobre autors catalans, signats com a Joan Fuster, mentre que quatre estan encobertes amb els pseudònims N. R., V. T. M., A. V i T. B. És possible relacionar aquests dos últims amb Abel Vives i T. Blanch, dos pseudònims més amb què signa quatre textos assagístics. I, a banda d'aquests, Fuster empra el pseudònim J. Nicolau en una altra pàgina d'assaig. Podem concloure, doncs, que a més dels trenta-vuit articles que signa com a Joan Fuster, n'hi ha cinquanta-tres signats amb les inicials i variants del seu nom (J. F., F. O., F. Ortells i J. Fuster). Al costat d'aquests, molt transparents, n'hi ha d'altres que no ho són tant (com els mencionats Jorge F. March, V. T. M., T. Blanch, T. B., Abel Vives, A. V., J. Nicolau i N. R.). Finalment, hi ha una quantitat considerable d'anònims: vora una trentena de textos assagístics circumstancials, d'extensió i rellevància diversa, pertanyents fonamentalment a la secció «Posiciones y puntos de vista» i a «Fichas y referencias». En el cas de la primera secció, Fuster, en els seus exemplars de *Verbo*, anotava sistemàticament amb bolígraf una (F.) al costat de cada text propi.

Al capdavall, hem tractat de radiografiar *Verbo* des de l'òptica dels pseudònims i anònims fusterians. Aquesta, en qualsevol cas, és una aproximació primigènia a una qüestió que, insistim, requereix una anàlisi més aprofundi-

da. Potser, a partir d'un estudi dels dietaris fusterians podríem esbrinar, per exemple, si alguns dels pseudònims triats responen a records de lectures coetànies. També resultaria interessant aprofundir en l'anàlisi de signatures que demostrarien una connexió amb la terra o amb la literatura de la terra (March, Blanch o Vives?), malgrat la inicial aparença d'absurditat. El tema, sens dubte, presta per a més; l'espai i el temps, per ara, no tant.

Bibliografia

- ALBI, J. (1993) «Joan Fuster: adolescència y amistad», dins Martí, A. (coord.) *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, p. 279-286.
- BALAGUER, E. (1991) «Joan Fuster i el Surrealisme. Notes sobre els escrits de Fuster a la revista *Verbo*», *Canelobre*, 22, p. 91-98.
- BALLESTER, J. (1992) *Temps de quarentena (1939-1959)*, València, Tres i Quatre.
- FERRANDO, A. (ed.) (2000) *Joan Fuster. Correspondència 4. Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner, Germà Colón*, València, Tres i Quatre.
- FERRER, J.; PUJADAS, J. (ed.) (1993) *Epistolari Joan Fuster - Vicenç Riera Llorca*, Barcelona, Curial.
- FURIÓ, A. (2008) «Incommensurable escriptor», *Caràcters*, 44, p. 28.
- FUSTER, J. (1946-1956), *Verbo. Cuadernos literarios*, Alacant.
- (2006) «Curriculum vitae», dins *Els arxius de Joan Fuster*, Universitat de València, p. 19-23.
- IBORRA, J. (2012) *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- MANENT, A. (2013) «Pròleg», dins Manent A. i Poca, J., *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*, Lleida, Pagès Editors, p. 9-16.
- ORTELLS MIRALLES, S. (2017) «Les autotraduccions poètiques al castellà de Joan Fuster ('Verbo', 1946-1949)», *Revista Valenciana de Filologia*, 1, p. 199-222.
- (2018) *Veure dins els versos. La poesia de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- PÉREZ I MORAGÓN, F. (2006) «Un escrit autobiogràfic de Fuster i altres textos», dins *Els arxius de Joan Fuster*, Universitat de València, p. 15-18.
- PÉREZ MONTANER, J. (1992) «Joan Fuster i l'aventura literària de *Verbo*», dins *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia del Montserrat, p. 259-281.
- (1993) «Joan Fuster i la Antologia del surrealismo español», dins Martí, A. (coord.) *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, p. 83-91.

- RIBERA LLOPIS, J. M. (2005) «Arqueologia i lectures castellanques o carpetovetòniques de Joan Fuster», dins Carbó, F. (ed.) *Joan Fuster, vicis de la lectura*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 123-149.
- (2013) «Signatures i títols castellans a *Verbo* en i segons Joan Fuster», dins Gallén, E. i Ruiz Casanova J. F. (ed.) *Lectures dels anys cinquanta*, Lleida, Punctum, p. 35-58.
- SALVADOR, C. (1947) «Un nuevo poeta», *Las Provincias*, 10-V-1947, p. 11.
- VALL I SOLAZ, X. (1997) «Joan Fuster i l'existencialisme», dins Benoit, C. et al. (ed.) *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 367-384.
- VICIANO, P. (1997) «Universitat i iniciació literària (1942-1947)», dins Bonada, L. i Climent, E. (coord.) *Josep Pla / Joan Fuster*, València, Eliseu Climent, p. 257-263.

Annex

1. Relació de col·laboracions de Joan Fuster en *Verbo*⁶

1.1. Poemes i autotraduccions

Any	Número	Títol	Pseudònim
1946	Núm. 1, març	- «Poema VIII»	
		- «Jardín»	
		- «Noches sin alma»	Jorge F. March
	Núm. 2, abril-maig	- «3er poema romántico»	
		- «Poema»	
		- «Poema del suburbio»	Jorge F. March
	Núm. 3, agost	- «Dos canciones inacabadas»	
		- «Orilla de este amor»	
	Núm. 4, octubre-novembre	- «Oda al Mediterráneo»	
	Núm. 5, desembre	- «Poemas en la Navidad del Señor»	
1947	Núm. 6, gener-febrer	- «Presencia de la muerte»	
1948	Núm. 11, abril-maig	- «Tres poemas» [amb autotraducció]	Autotraducció de V. T. M.

⁶ Quan la casella que pertany a la columna de «Pseudònim» està en blanc, s'entén que, en l'article corresponent, Fuster no emprà cap pseudònim i que signa, per tant, com a Joan Fuster (a excepció dels dos primers poemes, «Poema VIII» i «Jardín», que signa com a Juan Fuster).

	Núm. 13, novembre-desembre	- «(Conato de imprecación) »	
1949	Núm. 15, març-abril	- «Dos poemas» [amb autotraducció]	Autotraducció de V. T. M.

2. Assaig

2.1. Temes generals. Actualitat

Any	Número	Títol	Pseudònim
1948	Núm. 10, febrer	- <i>Notas desde Hans Rothe</i>	
	Núm. 12, juliol-agost	- <i>El surrealismo y los demás</i>	
	Núm. 13 novembre-desembre	- <i>Emil Ludwig, nacido en Cohn</i>	
1949	Núm. 14 Gener-Febrer	- <i>América ante Papini</i>	T. Blanch
		- <i>El quinto Nadal a la vista</i>	F. Ortells
		- <i>Poesia valenciana actual</i>	J. Fuster
	Núm. 15 març-abril	- <i>Otras cosas sobre Europa</i>	F. Ortells
	Núm. 16 juliol	- <i>Otras cosas sobre Europa II</i>	F. Ortells
		- <i>Polémica a la vista</i>	
	Núm. 17 octubre-desembre	- <i>Los energúmenos</i> - <i>Prefacio de una antología</i>	F. Ortells
1950	Núm. 18 agost-setembre	- <i>La realidad y el poeta</i>	Anònim
		- <i>Balzac en entredicho</i>	J. Nicolau
	Núm. 19-20 octubre-desembre	- <i>El tercer Diego (incompleto)</i>	
1951	Núm. 21 febrer	- <i>21 Desorientaciones sobre Oriente (Carta a C. T.)</i>	
	Núm. 22 juny	- <i>Don Juan, Don Juan, a usted imploran</i>	F. Ortells
1952	Núm. 26 juliol	- <i>Maragall, con Unamuno a un lado</i>	
1953	Núm. 27 febrer	- <i>Juicios finales</i>	
		- <i>Compromisos literarios</i>	
	Núm. 28 desembre	- <i>Bernanos y sus carmelitas</i>	J. F.
1956	Núm. 30 abril	- <i>Defunción de Ortega</i>	Anònim
		- <i>La poesía de Pere Quart</i>	J. Fuster

2.2 Arts plàstiques i cinema

Any	Número	Títol	Pseudònim
1946	Núm. 2 abril-maig	- <i>Planteo de Duivivier</i>	J. F.
1947	Núm. 7, 8, 9 maig-juliol-octubre	- <i>Sobre los problemas literarios del cinema</i>	
1948	Núm. 11 abril-maig	- <i>Wilde en el cine</i>	
		- <i>Otras rutas de Don Quijote</i>	T. Blanch
1951	Núm. 21 febrer	- <i>Noticia de la Escuela de Altamira</i>	
	Núm. 22 juny	- <i>Un rato un reto</i>	J. F.
1952	Núm. 26 juliol	- <i>Papini dice que Picasso dijo</i>	J. L. [errata per J. F.]

2.3. Comentaris circumstancials

Secció «Posiciones y puntos de vista»

Any	Número	Títol	Pseudònim
1948	Núm. 11 abril-maig	- <i>La polémica de los de Norte</i> - <i>Gaos y los ismos de París</i>	Anònims
	Núm. 13 novembre-desembre	- <i>Don Dámaso, Don Pablo y otros señores</i>	Anònim
1949	Núm. 14 gener-febrer	- <i>Ortega, las humanidades...</i> - <i>... y Mae West</i>	Anònims
	Núm. 16 maig-juliol	- <i>Limpiando, fijando y dando brillo</i> - <i>Los integradores</i> - <i>El Juan Pepe de papel amarillo y blanco...</i>	Anònims
	Núm. 17 octubre-desembre	- <i>Paralelos</i> - <i>Eppur</i> - <i>Los progresivos</i>	Anònims
1950	Núm. 18 agost-setembre	- <i>La moral en Francia</i> - <i>La moral en Norteamérica</i> - <i>Las letras en los periódicos</i>	Anònims

Secció «Fichas y referencias»⁷

Any	Número	Títol	Pseudònim
1951	Núm. 21 febrer	- <i>La iglesia católica y el arte contemporáneo</i> - <i>Conchita Espina y el grande y secreto amor de Antonio Machado</i> - <i>La teología de P. Teilhard</i> - <i>En torno a un teatro de agitación</i> - <i>Cinema amateur catalán</i> - <i>Polémica sobre la popularidad o la impopularidad de la poesía</i> - <i>La intervención en el precio de los libros</i>	Anònims
	Núm. 22 juny	- <i>Sobre el cine religioso</i> - <i>Giorgio de Chirico y la Biennale</i> - <i>Posiciones frente a Ortega y Gasset</i> - <i>La poesía de César Vallejo</i> - <i>Un oratorio de Claudel</i> - <i>La crítica literaria en torno a Italo Svevo</i>	Anònims
1952	Núm. 26 juliol	- <i>Álvarez de Sotomayor. El arte nuevo y la política</i> - <i>López Ibor, Saura y el surrealismo</i>	Anònims
1953	Núm. 27 febrer	- <i>Mauriac, premio Nobel</i> - <i>Azorín, de actor a espectador</i>	Anònims
	Núm. 28 desembre	- <i>Enrique Azcoaga y la poesía española actual</i> - <i>Una opinión de Blai Bonet</i>	Anònims
1954	Núm. 29 desembre	- <i>Ramón Sender y la generación del 98</i> - <i>Los premios literarios</i>	Anònim

2.4. Notícia literària

Any	Número	Títol	Pseudònim
1946	Núm. 2 abril-maig	- <i>Noticia de tres poetas de Valencia</i>	
1947	Núm. 9 octubre-novembre	- <i>Poemas del amor y de siempre (al margen del nuevo libro de José Albi)</i>	

⁷ Els títols dels articles d'aquesta secció no apareixen en la revista. Els reproduïm tal com Fuster els té anotats en les fitxes bibliogràfiques.

1948	Núm. 12 juliol-agost	- <i>Las publicaciones de la Dirección de Cultura, de Cuba</i>	F. Ortells
	Núm. 13 novembre-desembre	- <i>Nota al margen de Bartolomé Llorens</i> - <i>Novelas de Costa Rica</i>	T. Blanch
1949	Núm. 15 març-abril	- <i>Cantate domino canticum novum (sobre poesía católica actual)</i> - <i>Decir que es un digo, dice</i>	F. Ortells
	Núm. 16 maig-juliol	- <i>Cuentos contados en Chile</i>	T. Blanch
	Núm. 17 octubre-desembre	- <i>Poetas del Ecuador</i> - <i>Diez poetas cubanos (1937-1947)</i>	Abel Vives
1950	Núm. 18 agost-setembre	- <i>El tercer hombre a la vista</i> - <i>Cataluña desde Colombia</i>	F. Ortells J. Fuster
1951	Núm. 22 juny	- <i>Cuando Eugenio D'Ors era Xenius</i>	
1954	Núm. 29 desembre	- <i>Dichos y hechos de Manolo</i> - <i>Un concepto universal en la Historia Literaria</i>	J. F.

3. Recensions

Secció «Señal de libros»

Any	Número	Títol	Pseudònim
1947	Núm. 7 maig-juny	- Enric Duran i Tortajada, <i>Englantina d'or</i>	
	Núm. 9 octubre-novembre	- Josep Maria López Picó, <i>Motius de la rosa</i>	
1948	Núm. 11 abril-maig	- <i>Poetas ingleses metafísicos</i> - Gabriel Celaya, <i>Movimientos elementales</i>	F. O. N. R.
1949	Núm. 14 gener-febrer	- Gabriel Celaya, <i>Objetos poéticos</i> - Ricardo Molina, <i>Tres poemas</i>	J. F. V. T. M.
	Núm. 15 març-abril	- Lanza del Vasto, <i>La cifra de las cosas</i> - Manuel Alonso Alcalde, <i>Hoguera viva</i> - Ángel Miguel Alcaraz, <i>Alma en flor</i>	F. O. F. O. J. F.
	Núm. 16 maig	- Ricardo Molina, <i>Elegías de Sandua</i> - Gabriel Celaya, <i>Lázaro calla</i> - Juan Bernier, <i>Aquí en la tierra</i>	V. T. M. J. F. F. O.

	Núm. 17 octubre- deseembre	- Gabriel Celaya, <i>El principio sin fin</i>	J. F.
		- Camilo-José Cela, <i>Cancionero de la Alcarria</i>	J. F.
		- Pedro Perdomo, <i>Ave breve</i>	F. O.
		- Josefina Maynadé, <i>A Cloris</i>	J. F.
		- Rafael M. Merchan, <i>Patria y cultura</i>	F. O.
		- Homenaje a Cervantes	A. V.
		- Francesc de P. Burguera, <i>Ara que sócací</i>	J. F.
1950	Núm. 18 agost- setembre	- Eugenio Frutos Cortes, <i>Calderón de la Barca</i>	J. F.
		- Mario Jorge de Lellis, <i>Calles de marzo</i> - Francisco Casañas Lemos, <i>Constancio C. Cigil [sic.] y sus cuentos para niños</i> - Vicente Tovar, <i>Hay una voz que anuncia al Nuevo Mundo su grandeza</i> - Ada María Navas, <i>Sin amarras</i>	F. O.
1951	Núm. 21 febrer	- Concha Zardoya, <i>Eugene O'Neil a la luz del expresionismo</i> - Cintio Vitier, <i>El hogar y el olvido</i> - Homenaje a Mathias Goeritz - Vicente Donoso Torres, <i>Filosofía de la educación boliviana</i> - Dictinio de Castillo, <i>Lirios de Compostela</i>	J. F.
		- Lucio Ballesteros, <i>Otros vienen detrás</i> - Ramón González Alegre, <i>Clamor de tierra</i>	F. O.
	Núm. 22 juny	- Pedro Pérez Clotet, <i>Bajo la voz amiga</i>	T. B.
		- P. Juan Bautista Bertran, <i>Del ángel y el ciprés</i> - Luis Guarner, <i>Recança de tardor</i>	J. F.
		- Mario Ángel Marrodan, <i>Ansia de vida</i>	F. O.
		- José M. Naveros, <i>En la verde Alhambra</i>	J. F.
		- T. Baldrich Araño, <i>Reflejos</i>	F. O.

1952	Núm. 26 juliol	- Luigi Fiorentino, <i>Poèmes choisis</i> - Miguel Torga, <i>Algunos poemas ibéricos</i>	J. F.
		- Vicente Carrasco, <i>Poesía</i> - Jose María Fernández Nieto, <i>La muerte aprendida</i>	F. O.
		- Ernest Martínez Ferrando, <i>Les llunyanies suggestives</i> - Fina García Marruz - Cintio Vitier	J. F.

Secció «Señal de revistas»

Any	Número	Títol	Pseudònim
1949	Núm. 17 octubre-desembre	- <i>España</i> (Lleó), <i>La Isla de los Ratones</i> (Santander), <i>Manantial</i> (Melilla), <i>Mensajes de Poesía</i> (Vigo), <i>Egan</i> (Sant Sebastià), <i>Maricel</i> (Sitges), <i>Índice de las Artes y las Letras</i> (Madrid), <i>Quaderni Ibero-Americani</i> (Itàlia), <i>Ausonia</i> (Itàlia), <i>Orígenes</i> (Cuba), <i>Unicornio</i> , <i>Repertorio Americano</i> , <i>Letras del Ecuador</i> (Ecuador), <i>Revista de las Indias</i> (Colòmbia).	J. F.
1950	Núm. 18 agost-setembre	- <i>España</i> (Lleó), <i>Caracol</i> (Granada), <i>Manantial</i> (Melilla), <i>La Isla de los Ratones</i> (Santander), <i>Maricel</i> (Sitges), <i>Alba</i> (Vigo), <i>Egan</i> (Sant Sebastià), <i>Al-Motamid</i> (Larraix) <i>Raíz - Cuadernos Literarios de Filosofía y Letras</i> (Madrid), <i>Índice de las Artes y las Letras</i> (Madrid), <i>Arbor</i> (Madrid), <i>Letras del Ecuador</i> (Ecuador), <i>Repertorio mericano</i> , <i>Viento Nuevo</i> (Guatemala), <i>Orígenes</i> (Cuba), <i>Ausonia</i> (Itàlia).	F. O.